
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

Н. М. ОНИЩЕНКО,
доктор юридичних наук

**ПРАВОВА «ЗРІЛІСТЬ» СУСПІЛЬСТВА:
РЕАЛЬНИЙ СТАН ТА МОЖЛИВІ ПЕРСПЕКТИВИ**

Сучасний стан розвитку суспільних відносин орієнтований не на оволодіння «азбукою права», а на більш високий рівень засвоєння та усвідомлення правових норм та вимог законодавства. Зрозуміло, що не на часі вироблення програм «правового мінімуму», оскільки розвиток громадянського суспільства вимагає сьогодні достатній, відповідний розвитку цивілізованих країн, рівень правових знань задля захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Отже, увага вчених повинна зосереджуватися на методах, формах, способах досягнення відповідного рівня правової освіченості, а також методики впровадження і реалізації цих форм. Правова освіченість (досягнутий результат) досліджувалася в контексті рівнів правової освіти (процес досягнення результату). Представлена публікація орієнтована на створення і впровадження відповідних правоосвітніх програм з урахуванням потреб і вимог різних соціумів.

Ключові слова: *правова освіченість, правова освіта, правове виховання, правова культура, правова свідомість, методика впровадження й реалізації форм і методів правової освіти.*

Онищенко Н. Н. Правовая «зрелость» общества: реальное состояние и возможные перспективы

Современное состояние развития общественных отношений ориентировано не на усвоение «азбуки права», а на более высокий уровень усвоения и осознания правовых норм и требований законодательства. Понятно, что не отвечает требованиям времени разработка программ «правового минимума», поскольку развитие гражданского общества требует сегодня достаточный, соответствующий развитию цивилизованных стран, уровень правовых знаний для защиты прав, свобод и законных интересов человека. Таким образом, внимание ученых должно сосредоточиваться на методах, формах, способах достижения соответствующего уровня правового образования, а также методике внедрения и реализации этих форм. Правовая образованность (достигнутый результат) исследовалась в контексте уровней правового образования (процесс достижения результата). Представленная публикация ориентирована на создание и внедрение соответствующих правообразовательных программ с учетом потребностей и требований различных социумов.

Ключевые слова: правовая образованность, правовое образование, правовое воспитание, правовая культура, правовое сознание, методика внедрения и реализации форм и методов правового образования.

Onishchenko N.M. Legal «maturity» of society: current state and possible prospects

Modern state of social relations is not oriented to master «ABC Law», and a higher level of learning and understanding of law and legal requirements. Clearly, it is not time to develop the programs of the "legal minimum", since the development of civil society today requires sufficient, appropriate development of civilized countries, the level of legal knowledge in order to protect the rights, freedoms and legitimate interests. Thus the attention of scientists should focus on methods, forms and means of achieving the appropriate level of legal education and the methods of implementation and the realization of these forms. Legal education (results achieved) was investigated in the context of the quality of legal education (the process to achieve the result). The presented publication is aimed at the creation and implementation of appropriate law-establishing programs to the needs and requirements of different societies.

Key words: legal knowledge, legal education, legal culture, legal consciousness, method of introduction and realization of forms and methods of legal education.

Наукове спрямування, яке, попри всі кризові прояви, політичні симпатії, або, навпаки, різні дисфункції суспільного розвитку, ніколи не полишало ні гуманітарного видавничого простору, ні юридичного наукового доробку, – це, зокрема, проблематика, пов'язана з правовим вихованням, правовою освітою, правовою культурою, правовою свідомістю особи¹.

Втім, коефіцієнт корисної дії впровадження її в суспільні відносини лишається стабільно низькими. Проблематика, беззаперечно, – одна з першочергових у сприйнятті права як явища соціальної дійсності і важлива для усвідомлення його ролі в житті як пересічного громадянина, так і суспільства в цілому. Означена наукова сфера, безумовно, не є новою, але незаперечний і той факт, що, попри всі намагання її теоретичного засвоєння задля реалізації практичних потреб, «віз і нині там». До того ж, бурхливий кількісний розвиток юридичних навчальних закладів очікувано міг би призвести до покращення правової обізнаності в суспільстві. На жаль, цього не сталося.

Наскільки ж важливою є категорія «правова освіченість» у життєдіяльності людини? Якщо шукати відповідь у рамках не тільки пошукових теоретичних моделей, а й практичних ракурсів можна констатувати, що якість нашого життя, безумовно, пов'язана з цією категорією: від бізнес-плану до якості медичного обслуговування, від належних умов праці – до належних умов відпочинку.

В такий спосіб, ми безпосередньо стикаємося з потребою особистого оволодіння не «азбучкою права», а потребою більш високого рівня правових знань (цього вимагає бурхливий розвиток суспільних відносин). Отже, вважаємо на часі постановку проблеми та розв'язання завдання правової «зрілості» суспільства.

В зазначеному контексті спробуємо в рамках теоретико-правового аналізу зупинитися на понятті «правова освіченість» (як результат) і «правова освіта» (як процес досягнення результату). Якщо освіченість – це засвоєння

різнібичних знань², то правова освіченість – це засвоєння правових знань на певних етапах державно-правового розвитку у визначених темпорально-просторових координатах. Правова освіченість – це рівень правової освіти.

Як і кожна теоретико-прикладна проблема, дана не є винятком і повинна враховувати як нові підходи, способи, методи вивчення, так і відповідну методiku щодо її реалізації. Відповідно до першої позиції слід відразу наголосити на необхідності запровадження іншого, відмінного від попередніх часів підходу: пропозиція оволодіння не «правовим мінімумом» (цього явно недостатньо), а необхідним, відповідним цивілізованому суспільству рівнем правових знань у площині сучасного право-державотворення.

Правова освіта може розглядатися як система виховних і навчальних дій, спрямованих на створення умов для формування:

- поваги до права;
- власних уявлень і настанов, заснованих на сучасних правових цінностях суспільства;
- концепцій, достатніх для захисту прав, свобод і законних інтересів особи та правомірної реалізації її громадянської позиції.

Цілі правової освіти визначають завдання, що стоять перед правовиховним процесом. До них можна віднести:

- 1) формування й розвиток у громадян правових знань у сфері державного управління;
- 2) виховання поваги до права як соціальної цінності, до принципів законності;
- 3) вироблення потреб і навичок активного захисту у встановленому законному порядку своїх прав, свобод та законних інтересів.

Реалізація вищезазначених цілей та завдань дозволить сформувати належний рівень правосвідомості громадян.

Правова освіта не може ізолювано існувати в суспільстві, вона спирається на дані педагогіки та юридичних наук, при цьому педагогіка застосовується для найбільш ефективного правового виховання, використовуючи розроблені принципи й методи, форми і способи виховання особистості. У цьому зв'язку теорія і практика формування й розвитку правової культури повинна бути тісно взаємопов'язана не тільки з наукою права, а й з іншими галузями гуманітарних знань. Вкрай актуальними є сьогодні проблеми, пов'язані з юридичною педагогікою.

Успішними умовами формування цього процесу слід вважати:

- створення і діяльність громадських організацій (можливо, на базі великих юридичних центрів), що беруть участь у різних соціальних проєктах;
- навчальні курси, що забезпечують профільне розширення і поглиблення знань та уявлень про право як особливий соціальний інститут, феномен правової культури, її принципи, особливості регулювання різних форм суспільних відносин, особливо в політичній та економічній сферах для широкого загалу. Чому цю місію не взяти на себе юридичним коледжам, інститутам, факультетам – у рамках і форматах, визначених державою? Принаймні, це могло б до деякої міри свідчити про їх суспільну корисність і необхідність. Як приклад,

це стає вкрай необхідним при запровадженні у правову тканину нових інститутів права (скажімо, інституту медіації).

Величезного значення у зв'язку з вищенаведеним набуває соціальне управління правоосвітнім процесом.

Уявляючи цей процес комплексною мінісистемою, можна зазначити, що змістова сторона управління складається з двох напрямів: зовнішнього і внутрішнього.

Перший – це цілеспрямована державна діяльність, завданням якої є організація і забезпечення важливих із погляду правової політики напрямів здійснення правовиховного впливу та розробка державної політики щодо правової освіти, а також організація суб'єктного складу правоосвітнього процесу і здійснення відповідного контролю. Другий (внутрішній) напрям – це здійснення конкретних програм правоосвітнього впливу, що реалізуються певним колом суб'єктів з метою реалізації правоосвітніх заходів.

Правоосвітня робота – це конкретні заходи, спрямовані на здійснення суб'єктом правового впливу певних дій, заснованих на розроблених програмах реалізації правового виховання в суспільстві. Отже, правоосвітній процес – це сукупність заходів, що здійснюються з метою досягнення оптимально можливого результату відповідності виховного впливу суб'єкта правової освіти в суспільство, спрямованих на формування правосвідомості і високої правової культури, поєднаних із використанням спеціальних правових засобів та правоосвітніх механізмів.

Правова освіта – невід'ємна частина загальної культури громадянина, умова формування правосвідомості. Життя в громадянському суспільстві формує правову свідомість (позитивну чи негативну), незалежно від того, відбувається цей процес стихійно чи цілеспрямовано в рамках правової освіти. Але правова освіта є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху розв'язання його особистих завдань. За сучасних умов саме правова освіта може стати найважливішим фактором розвитку особи, становлення громадянського суспільства і демократичної правової держави в сучасній Україні, громадяни якої зможуть жити в соціально-правовій згоді один з одним, з державою, владою, політичними партіями, громадськими рухами тощо.

Проте слід враховувати, що правові норми не є єдиними регуляторами поведінки. Було б серйозним спрощенням уявляти проблему таким чином, що право відразу стає внутрішнім регулятором поведінки конкретного індивіда. Сьогодні серйозна увага повинна приділятися взаємодії, взаємообумовленості та «взаємопідтримці» всіх діючих у державі соціальних регуляторів (моралі, етики, релігійних норм тощо) як складової державної правової політики³.

Формування правових переконань – від зовнішніх потреб, які пред'являє суспільство особі, до внутрішнього переконання і від нього – до дії, – це шлях формування правової свідомості як необхідної умови забезпечення правопорядку. Без формування правового переконання неможлива правомірна поведінка. Процес реалізації правової норми – це взаємодія її вимог зі свідомістю індивіда. Не можна не погодитися з точкою зору вчених, що без вивчення пе-

реконань людини, її поведінки, психологічного механізму взаємодії вимог норми та свідомості людини неможливо зрозуміти мотиви правомірних вчинків.

Надбані правові знання повинні переходити в ціннісні установки, стати внутрішнім переконанням, отримати емоційне забарвлення, закріпитися у правових звичках.

Завдання правової освіти полягає в тому, щоб у процесі її реалізації досягти такого рівня правосвідомості, коли кожен член суспільства дотримувався б соціальних правил поведінки і правових норм виключно в силу внутрішньої необхідності, власних переконань, а не під страхом примусу. У цьому й полягає формування мотивів і звичок правомірної, соціально активної поведінки. Поведінка особи має бути свідомою. Вироблення звички до дотримання правових норм, до правомірної поведінки – головне і найскладніше завдання правової освіти.

Ідеологічна цінність правової освіти полягає в тому, що вона є соціально необхідним явищем, обумовленим об'єктивними закономірностями побудови і розвитку суспільства.

Друга позиція зазначеного розгляду є методичною, тобто пов'язаною з «інструментарієм» здійснення правової освіти. Сучасний етап правового розвитку ознаменований новими тенденціями у правовому навчанні. Їх особливостями є: практично-орієнтований підхід у викладанні змісту правових курсів, врахування соціального досвіду громадян, що беруть участь у різних правовідносинах у реальному житті, формування активної громадянської позиції особи, повага до прав людини і норм міжнародного права, забезпечення необхідного рівня юридичної грамотності особи, вирішення питань професійної орієнтації. Правова освіта має бути орієнтованою на ретрансляцію способів розуміння дійсності: мислення, діяльності, спілкування, поведінки.

Правова освіта – це єдина загальнодержавна система усвідомлення ролі і дієвості права, вивчення діючого законодавства, яка охоплює всі верстви населення.

Серед спрямувань правової освіти можна запропонувати такі:

- права освіта і правове виховання молоді;
- права освіта за професійним спрямуванням із застосуванням норм відповідного галузевого законодавства;
- права освіта депутатського корпусу;
- права освіта працівників органів місцевого самоврядування;
- права освіта працівників громадських організацій;
- права освіта посадових осіб та працівників комерційних структур;
- права освіта людей пенсійного віку тощо.

Загальні цілі правової освіти конкретизуються і реалізуються засобами цілеспрямованого формування в освітньому процесі:

- здатності до дій в складних ситуаціях (в умовах кризових проявів), здібностей до аналізу соціальних і правових норм стосовно конкретних умов їх реалізації;
- комунікативних здатностей (цікаві прикладні матеріали висвітлені в журналі «Комунікація»: Проект Секретаріату Кабінету Міністрів України та Університету штату Огайо);

– системних знань у сфері права, що забезпечують актуалізацію здібностей і становлять основу соціальних навичок;

– конкретних умінь і навичок у соціальній, економічній та політичних сферах.

Правова освіта залежно від програми розвитку, профілю, реальних можливостей навчального закладу чи того, хто здійснює процес, може будуватися в різних форматах:

– систематичний курс;

– модульний курс разом з іншими соціально-гуманітарними курсами чи інтегрованим курсом;

– частина інтегрованого курсу.

Найефективнішим можна вважати використання різних форматів навчальних курсів на кожному етапі засвоєння правової дійсності.

Якщо йдеться про так званий «побутовий» рівень правової освіти (тобто роботу із широким загалом), перевагу, на наш погляд, слід надавати діяльній формі. При цьому припустимим є звуження навчально-інформаційного блоку при збереженні правового практикуму, який забезпечить формування особистого ставлення до ситуацій у правовій сфері. Запропонована методика всеобучу дасть можливість:

– набути базові навички, необхідні для того, щоб успішно діяти в реальних правовідносинах;

– одержати реальні правові знання, в тому числі про правову систему України, діюче законодавство відповідно до проблем диференціації прав та спеціфікації прав⁴;

– сформуванню здатність до аналізу політичних ситуацій, що регулюються правовими нормами.

Навчальні заходи повинні будуватися відповідно до двох типів:

– навчальний курс, що включає елементи теорії права, забезпечує уявлення про право як про особливу предметно-практичну область, уяву про основні права і свободи людини, про реалізацію галузей права, про систему гарантій прав, свобод і законних інтересів згідно з діючим законодавством України;

– практикум, що забезпечує формування практичних навичок поведінки у правовій сфері в реальному житті.

Якщо правова освіта стосується представників певних професійних напрямів, увагу слід зосередити насамперед на:

– здатності будувати власну правовідповідну поведінку в межах наявних свобод, прав та обов'язків;

– поглибленні рівня правових знань (різних галузей права, окремих законодавчих актів тощо);

– здатності до теоретичного аналізу правових ситуацій;

– навичках реалізації своїх прав у соціальній сфері в широкому правовому контексті.

Для забезпечення варіантного підходу до вивчення права необхідно розробити як мінімум три типи програм курсу:

– загальноосвітню;

- гуманітарного профілю;
- соціально-економічного профілю.

Для загальноосвітнього профілю право може бути представлене окремим модульним курсом, для гуманітарного – самостійним курсом чи деякими курсами модульного типу, для соціально-економічного профілю – самостійним навчальним курсом чи декількома курсами модульного типу.

Перспективним підходом є також розробка курсів різного рівня складності, що забезпечують можливість вибору відповідного інтересам рівня вивчення права.

Програми правової освіти мають враховувати професійні навички, вік, соціальний статус, психологічні особливості тощо.

В пропедевтичному курсі основного значення набуває навчальний, а також практичний компоненти. Правові аспекти середовища та способу життя є на цьому етапі фоновою умовою розвитку правосвідомості.

Важливого значення у зв'язку з цим набуває категорія «інформаційно-правовий простір», яка, на наш погляд, об'єднує всі методи, шляхи, а головне форми, що містять правову інформацію. Безумовно, до інформаційно-правового простору належать не тільки соціальні мережі, а й монографічні видання, правова складова діяльності ЗМІ, ТБ-програми тощо.

Отже, можемо констатувати, що відповідний до вимог цивілізованого суспільства рівень правової освіти (а як результат – і правова «зрілість» суспільства) сьогодні є найважливішим чинником розвитку інститутів громадянського суспільства, удосконалення законотворення, законодавчої техніки, а також сприйняття права в умовах динамічних змін суспільних відносин.

1. Массовое сознание: колебание и прогресс // Зеркало недели. – 2012. – № 40 (88). – С. 14. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ТВФ «Перун», 2005. – С. 858. 3. *Оніщенко Н. М.* Нормотактика як складова державної правової політики // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 4 (126). – С. 37–43. 4. *Тарахонич Т. І.* Правове регулювання та реалізація прав і свобод людини та громадянина // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 149–166.

УДК 321.01

Н. М. ПАРХОМЕНКО,
доктор юридичних наук

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

У статті здійснено спробу окреслити основні загальнотеоретичні проблеми конституціоналізації національного правового порядку й визначити методологічні підходи